

ВИХОВАНЦІ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Марія ДОННІК (Кіровоград)

У статті подається детальна характеристика комплексу методик, спрямованих на визначення соціально-психологічних особливостей вихованців соціального гуртожитку; розглядається дослідження групових явищ у межах соціального середовища мешканців установи; звертається увага на специфіку діяльності закладу, яка визначає психологічний стан представників соціального гуртожитку.

В статье дается детальная характеристика комплекса методик, направленных на определение социально-психологических особенностей воспитанников социального общежития; рассматривается исследование групповых явлений в социальной среде жителей заведения; обращается внимание на специфику деятельности организации, которая определяет психологическое состояние представителей социального общежития.

Ключові слова: соціальний гуртожиток, соціально-психологічні особливості вихованців, психологічний клімат колективу, спостереження, метод аналізу документів.

Успішний розвиток і благоустрій кожної держави залежить від політичної та економічної стабільності життя, рівня морального розвитку представників владних структур та населення, від того, наскільки влада переймається проблемами суспільства чи вдала соціальна політика ведеться на території держави. Достатньо серйозним кроком у сфері реалізації соціальної політики, одним із завдань якої виступає здійснення соціально-педагогічної допомоги населенню, що опинилося в складних життєвих обставинах, було створення мережі спеціалізованих закладів – соціальних установ і служб соціального захисту. Цей крок розширив сферу діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, яке у 2010 році почало здійснювати організаційно-методичне

керівництво багатьма спеціалізованими закладами, в тому числі і соціальними гуртожитками (до 2010 року заклади соціального спрямування підпорядковувалися Міністерству у справах сім'ї, молоді та спорту).

Створення соціальних гуртожитків обумовлюється постійним зростанням кількості біологічних та соціальних сиріт, що не мають власної сім'ї і, у зв'язку з цим, вимушені перебувати в інтернатних закладах. Призначення соціального гуртожитку визначається забезпеченням випускників шкіл-інтернатів тимчасовим житлом, а також здійсненням успішного процесу їх соціалізації шляхом формування активної життєвої позиції та навичок самостійного життя, необхідних за межами закладу. Слід зазначити, що для вихованців інтернатних установ діяльність соціального гуртожитку набуває своєї актуальності у період завершення школи-інтернату та під час переходу до самостійного життя. Визначальним критерієм на цьому етапі виступає комплекс сформованих якостей, так званий адаптаційний потенціал особистості, що сприяє успішному входженню індивіда у нове соціальне середовище. Тому актуальності набуває вивчення соціальних, педагогічних та психологічних характеристик вихованців соціального гуртожитку як об'єктів соціально-педагогічної діяльності.

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо соціально-психологічних проблем осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, дає можливість стверджувати, що цьому блоку досліджень в свій час приділялася велика увага. Зокрема, цю проблему розглядали: О. Антонова-Турченко, М. Аралова, Л. Артюшкіна, Р. Бернс, Л. Виговська, Л. Волинець, В. Галкін, Я. Гошовський, І. Дубровіна, В. Захарченко, І. Іванова, Н. Івченко, О. Ігнатова, М. Ілляш, Л. Канішевська, Б. Кобзар, Л. Кузьменко, Й. Лангмейер, М. Лісіна, З. Матейчек, В. Мухіна, Л. Осьмак, І. Пеша, А. Полянничко, А. Прихожан, Н. Репіна, Ф. Сидоришин, Т. Тележенко, Є. Тимошенко, Н. Толстих, В. Юнацький, В. Яковенко, які одноставно стверджували, що умови проживання дітей-сиріт в інтернатних закладах надзвичайно негативно впливають на загальний розвиток вихованців і детермінують появу специфічних соціально-психологічних особливостей мешканців соціального гуртожитку.

Процес соціалізації представників інтернатних закладів відбувається в умовах закритої системи, яка накладає суттєвий відбиток на психічну, фізичну, соціальну, моральну та інші сфери життя особистості. Комплекс сформованих проблем не зникає, а навпаки ускладнюється із настанням дорослого життя, коли непристосовані до умов навколишнього середовища вихованці, потрапляють до чергового закладу інтернатного типу – соціального гуртожитку, покликаною здійснити успішний процес

їх соціалізації. Споживацька психологія у стосунках; явища психічної, соціальної, сенсорної, емоційної, фізичної, економічної та інших видів деривації; низький рівень соціального інтелекту, слабо розвинуте почуття відповідальності, невміння спілкуватися з людьми поза закладом інтернатного типу, труднощі у встановленні контактів, несформованість життєвих планів, низький рівень соціальної активності, схильність до адиктивної поведінки – ось той перелік проблем, який потребує негайного вирішення та з яким регулярно стикаються фахівці гуртожитку. Саме тому, необхідно домогтися, щоб соціально-педагогічна діяльність спеціалістів щодо виявлення соціально-психологічних проблем вихованців гуртожитку визначалася детальним вивченням розвитку кожної особистості протягом всього періоду перебування в умовах інтернатних закладів та поза ними; а також характеризувалася врахуванням індивідуального підходу у відповідності із визначеними соціально-психологічними особливостями мешканців гуртожитку.

У відповідності з цим, вивчення основних показників пропонуємо здійснювати за допомогою методу аналізу документів, куди увійде особова справа, а саме облікова картка клієнта, де нас мають цікавити такі особові дані: місце навчання або роботи, сімейний стан, довідка про підтвердження статусу, термін перебування у гуртожитку, план індивідуальної роботи з врахуванням особистих психологічних, педагогічних, матеріальних проблем та облік отриманих соціальних послуг. Особлива увага при цьому має надаватися наявності психосоматичних, психічних, хронічних захворювань, динаміці їх розвитку, повинні враховуватися заходи щодо вирішення конкретних проблем, а також результати соціально-педагогічної діяльності.

Вивчення соціально-психологічних особливостей вихованців соціального гуртожитку має здійснюватися також шляхом спостереження за проявами їх поведінки у невимушених та спеціально створених умовах. З метою виявлення соціально-психологічних характеристик за допомогою спостереження, а також з метою налагодження психологічного контакту між фахівцями закладу та мешканцями, пропонуємо провести ряд зустрічей за межами соціального гуртожитку (походи, екскурсії, спартакіада, виїзд за місто), під час яких будуть проведені “неофіційні” бесіди індивідуального та групового характеру. Як показує практика, на перших зустрічах, що відбуваються у невимушених умовах, значно швидше спостерігається зняття комунікативних бар’єрів, побудова конструктивних взаємостосунків із особами закладу та природній вияв їх характеру, поведінки та переконань. Крім того, такі “неофіційні зустрічі” сприяють побудові конструктивних взаємовідносин із працівниками соціальної сфери, посиленню авторитету фахівців установи, згуртуванню колективу,

створенню сприятливого психологічного клімату всередині групи, і, найголовніше, – дозволяють сформулювати максимально об'єктивні висновки спостереження. Проводити такі зустрічі за межами гуртожитку необхідно систематично, бажано із тематичною спрямованістю.

Дослідження соціальних, педагогічних та психологічних характеристик також пропонуємо реалізувати шляхом залучення діагностичного інструментарію, спрямованого на виявлення двох аспектів. Перший – має містити ряд психологічних методик, підібраних для визначення соціально-психологічних особливостей вихованців (психічного та інтелектуального розвитку, мотиваційно-потребової та емоційно-вольової сфери, характерологічних особливостей та проявів самосвідомості), другий – спрямовуватися на дослідження групових явищ у межах соціального середовища мешканців (характеру взаємостосунків у групі, соціально-психологічного клімату колективу, вияв лідера та аутсайдера групи). Робота за двома напрямками повинна відбуватися у формі індивідуальних та групових зустрічей, під час яких фахівці мають проводити бесіди, застосовувати психологічні методики, виявляти різноманітні прояви поведінки мешканців, та визначати ставлення до вихованців закладу в цілому тощо. Значної уваги вимагають обставини, за яких повинно проводитися обстеження, що визначаються обов'язковою наявністю окремої кімнати, тишею та спокоєм, відсутністю зайвого шуму та сторонніх осіб. Крім того, окремою умовою виступає присутність кваліфікованого спеціаліста – провідного психолога, призначення якого – якісне проведення обстеження та надання об'єктивних результатів. Визначальним у діагностичному етапі вважаємо раціональний підбір соціально-психологічних методик, що допомагатимуть змалювати об'єктивний образ кожного вихованця закладу та створити адекватну картину взаємостосунків у групі. Зауважимо також, що до методичного інструментарію психологічних діагностик необхідно вносити деякі зміни (переважно у формулювання тверджень або постановку запитань), з метою їхньої адаптації до особливостей мешканців соціального гуртожитку.

Перейдемо до характеристики основного переліку психологічних методик, спрямованих на визначення соціально-психологічних особливостей вихованців, а саме психічного та інтелектуального розвитку, мотиваційно-потребової та емоційно-вольової сфери, характерологічних особливостей та проявів самосвідомості. При чому детально розглядати кожну методику ми не будемо, тому що їх сутність та особливості подано у відповідній літературі, а лише зупинимось на основних показниках, які будуть отримані в результаті обстеження, розуміючи, що загальну картину соціально-психологічного розвитку

особистості отримаємо лише після проведення всього комплексу запропонованих нами методик.

1. Визначенню особливостей психічного розвитку особистості допомагає проєктивна методика “Будинок – Дерево – Людина” Дж. Бука [3], що має на меті аналіз малюнку мешканця гуртожитку. Результати методики дадуть уявлення про ставлення особистості до себе, до оточуючих, про адаптивні можливості, психічний стан, комунікативні якості, рівень конфліктності, самовладання, наполегливості, ізольованості від інших, ворожості, депресивних станів, агресії, тривожності, суїцидальних схильностей тощо. Наступна методика “Незавершені речення” Сакса і Леви [10, 117-121], має доповнювати попередню та допомагати соціальному педагогу та психологу, на основі закінчених вихованцями речень, отримати уявлення про рівень ставлення особистості до себе, до протилежної статі, до товаришів та майбутнього, а також виявити нереалізовані можливості, побоювання і страхи мешканців закладу.

2. Наступною сферою дослідження має виступати інтелектуальний розвиток особистості, виявленню якого сприяє тест Д. Векслера версія AWISC [5, 102-110, 147-175] спрощеного характеру. Пропонуємо використати окремі субтести “Загальна обізнаність”, “Загальна зрозумілість”, “Знаходження схожості”, які допоможуть отримати об’єктивні дані щодо рівня розвитку пам’яті, мислення, логічного мислення, здатності до абстрагування та самостійного формулювання суджень вихованців закладу.

3. Продовжуючи дослідження соціально-психологічних особливостей мешканців, необхідно також зупинитися на виявленні мотиваційно-потребової сфери індивіда, залучивши методику “Ціннісні орієнтації” М. Рокича [10, 637-641] та методику “Лінія життя” [9]. Експериментальне завдання “Ціннісні орієнтації” засноване на прямому ранжуванні списку цінностей, за результатами якого визначається основа життєвої концепції, мотивація життєвої активності та “філософія життя” мешканців соціального гуртожитку. Проєктивна методика “Лінія життя” має проводитися у формі стандартизованої бесіди та вивчати суб’єктивну картину життєвого шляху і психологічного часу особистості. У сукупності зазначені методики створюють об’єктивне уявлення мотиваційно-потребової сфери вихованця інтернатного закладу.

4. Подальша діагностика соціально-психологічних особливостей особистості повинна стосуватися емоційно-вольового аспекту і визначатися методикою діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В. Бойко [10, 184-192] та опитувальником по визначенню сили волі [11]. Виявлення емоційної сфери має реалізуватися використанням методики тестового характеру

В. Бойко, що дозволяє встановити позитивний, амбівалентний та негативний тип стимулів, а також, як наслідок відповідності цим стимулам, – певних реакцій, спрямованих назовні (на соціальне середовище) або всередину (викликають ворожість, стабільну депресію, затяжні переживання тощо). Рівень вольової регуляції мешканців гуртожитку можна виявити опитувальником по визначенню сили волі, результати якого сформуєть уявлення про високий, середній та низький рівень сили волі та пов'язаню з цим наполегливістю вихованців у реалізації конкретної мети.

5. Наступний показник соціально-психологічних особливостей осіб має торкатися характерологічних проявів вихованців гуртожитку та формуватися за допомогою методики визначення типу характеру за К. Юнгом [10, 34-35], відповіді на питання якої дозволятимуть встановити екстравертований, інтравертований та амбівалентний тип особистості і на цій основі допоможуть спроектувати тип характеру та темпераменту.

6. Останній показник, що допомагатиме сформувати цілісну картину соціально-психологічних особливостей мешканців, повинен стосуватися проявів самосвідомості та визначатися за допомогою методики вивчення самооцінки деяких якостей особистості по відношенню її до ідеалу (за С. Будассі) [9, 85] та використанням тесту “Здібність до самоуправління” [8, 339-347]. Запропоновані методики, на основі ранжування якостей, визначають рівень самооцінки (адекватної, завищеної або заниженої) та дозволяють встановити вміння особистості до самопізнання, самоаналізу, самокритики, самовладання, саморегуляції та самокорекції.

Другий аспект діагностичного етапу повинен стосуватися вивчення міжособистісних взаєностосунків вихованців соціального гуртожитку. Для детального визначення групових явищ в межах функціонування соціального середовища мешканців ми пропонуємо залучити психологічні методики, основне призначення яких полягає у виявленні:

1. Соціально-психологічного клімату групи. (Методика “Соціально-психологічна самоатестація групи як колективу”, що надає комплексну оцінку рівня розвитку семи видів групових відносин: групової відповідальності, колективізму, згуртованості, контактності, відкритості, організованості та поінформованості) [6, 389-407].

2. Характеру взаєностосунків у мікросередовищі. (Соціометрична методика, що відображає реальний статус кожного досліджуваного у системі міжособистісних відносин на основі всього двох відповідей. Крім того, соціограма та соціоматриця, що будуються в процесі обробки результатів, унаочнюють отримані дані та встановлюють наявність лідера та аутсайдера групи) [4].

3. Рівня розвитку у виявлених лідерів колективу персональних психологічних якостей, що дозволяють оцінити спроможність особистості керувати колективом та впливати на формування загальної думки. (Можна запропонувати лідерам мікросередовища, виявленим за допомогою “Соціометрії” додаткову психологічну методику “Лідер”) [6, 512-517].

Запропонований ряд психодіагностичних методик у сукупності складає достатньо поінформовану діагностичну технологію та дозволяє сформуванню цілісної картини психологічних та соціальних проявів мешканців гуртожитку, їх психічного й інтелектуального розвитку, мотиваційно-потребової та емоційно-вольової сфери, характерологічних особливостей і проявів самосвідомості, а також типу взаємостосунків у мікросередовищі, включаючи виявлення лідера групи.

Під час реалізації запропонованих методик щодо виявлення соціально-психологічних особливостей вихованців та групових явищ у соціальному середовищі гуртожитку необхідно звернути увагу на показники, що визначають психологічний стан мешканців.

По-перше, це різновіковий склад вихованців соціального гуртожитку, що представлений діапазоном 15–23 років, який вимагає детального психолого-педагогічного вивчення вікових особливостей та індивідуальних якостей представників соціального гуртожитку. Соціальні педагоги повинні пам’ятати, що вікові межі 15–16 років визначаються “суперечливою єдністю дитинства і дорослості” [2], труднощами у взаємостосунках з оточенням, звичкою жити за вказівками дорослих, безпорадністю та несформованістю життєвих планів. Вихованці інтернатних закладів 17–19 річного віку характеризуються низькою соціальною активністю, майже нерозвиненим почуттям відповідальності, цілеспрямованості, впевненості в собі. Особам 20–23 річного віку притаманний низький рівень соціального інтелекту, порушення у сфері розвитку співчуття, співпереживання, відособленість, споживацька психологія, схильність до адиктивної поведінки, незадоволеність своїм життям та собою тощо [7, 60-80].

По-друге, постійна зміна контингенту вихованців закладу, що ускладнює психологічну адаптацію новоприбульця до вже існуючого соціального середовища та представників середовища до новачка. Врахування цієї особливості передбачає завчасне попередження та підготовку мешканців до можливих змін складу колективу, а також роботу соціального педагога по створенню сприятливих умов входження новачка у створене середовище закладу.

По-третє, особливості взаємостосунків мешканців соціального гуртожитку, що включають ставлення вихованців один до одного, характер комунікації, самоусвідомлення та самоконтроль, мотивацію до

взаємодії тощо. З метою дослідження цих стосунків пропонуємо реалізацію тривалого спілкування осіб закладу, організацію приватних зустрічей та бесід із членами соціального середовища, визначення лідера та аутсайдера в групі і, на цій основі, формування подальшої програми впливу на вихованців закладу. Соціальному педагогу треба пам'ятати, що від характеру взаємовідносин, що складуться між представниками мікросередовища залежить ефективність подальшого впливу самого середовища на процес соціалізації кожного мешканця гуртожитку. Саме тому фахівець повинен домагатися теплих, довірливих стосунків між вихованцями всередині групи та спрямовувати свою діяльність на формування безконфліктних відносин між спеціалістами та створеним соціальним середовищем. За цієї умови соціальне середовище дасть змогу особистості самовизначитися, самоствердитися, виявити свої здібності, талант, тобто якості суто індивідуального характеру. Вихованець соціального гуртожитку зможе порівнювати свої дії та вчинки, можливості з поведінкою інших у процесі спільної діяльності і на цій основі удосконалювати свої індивідуальні якості, засвоюючи елементи життєвого та соціального досвіду [1, 53].

Тож, вивчення соціально-психологічної характеристики представників соціального гуртожитку залежить від багатьох факторів, провідними з яких виступають раціональний підбір комплексних методик, адаптованих відповідно до вихованців закладу та врахування специфіки діяльності установи.

У подальшому плануємо більш детально зупинитися на специфіці діяльності соціального педагога гуртожитку, заснованій на результатах діагностики соціально-психологічних особливостей вихованців закладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Вища школа, 2005. – 343 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности : [книга для учителя] / Кон И. С. – М. : Просвещение, 1989. – 310 с.
3. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. посібник / Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М. – К. : Перун, 1996. – 464 с.
4. Методические материалы к лабораторным занятиям по общей психологии для студентов педагогических институтов / [сост. Т. Ф. Цыгульская]. – Кировоград : КГПИ, 1988.
5. Мозг на 100%. Интеллект. Память. Креатив. Интуиция. Интенсив-тренинг по развитию суперспособностей / [Кинякина О., Захарова Т., Лем П. и др.]. – [2-е изд., улучш. и доп.] – М. : Эксмо, 2009. – 848 с.
6. Немов Р. С. Психология : учеб. [для студ. высш. пед. учеб. завед.] / Немов Р. С. – [4-е изд.]. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 640 с. – (в 3 кн., кн. 3 “Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики”).
7. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учеб. пособ. для студ. высш. пед. завед. / Олиференко Л. Я., Шульга Т. И., Дементьева И. Ф. – М. : “Академия”, – 2002. – 256 с.
8. Основы психологии : практикум / [ред.-сост. Л. Д. Столяренко]. – [изд. 4-е., доп. и переработ.]. – Ростов-на-Дону: “Феникс”, 2003. – 704 с.

9. Психологія розвитку : навч.-метод. посібн. / [Калашникова Л. В., Гурова О. М., Зубченко В. Г., Уличний І. Л.]. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. – 332 с.

10. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Райгородский Д. Я. – Самара : “БАХРАХ-М”, 2002. – 672 с.

11. Щекин Г. В. Практическая психология менеджмента : Как делать карьеру. Как строить организацию : научно-практическое пособие / Щекин Г. В. – К. : Украина, 1994. – 399 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Доннік Марія Сергіївна – викладач кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки психолого-педагогічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: соціалізація молоді, позбавленої батьківського піклування, в умовах соціального гуртожитку.